

фійської комісії, що діяла на історико-філологічному відділі Української Академії Наук ¹⁹.

Період визвольних змагань, особливо доба гетьманату, важливий етап у становленні української державності, в розвитку науки і культури, зокрема пам'яткоохоронній справі. Завдання культурного будівництва вирішувала ціла плеяда видатних українських учених, діячів культури, які віддавали цій справі свої

знання, талант, вміння. Чільне місце серед них належить професору Григорію Павлуцькому, діяльність якого певною мірою була спрямована на становлення пам'яткоохоронної справи, а його робота в Культурній комісії об'єктивно сприяла утвердженню українського народу у світовому співтоваристві.

Олена Денисенко

- 1 Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім.В.І.Вернадського. Ф.Х, 17859-17861; Ф. 90, №341-342 (далі - ІН НБУВ).
- 2 Труды XIV-го Археологического съезда в Чернигове.-Т. 2.-К., 1911.
- 3 Г.Павлуцький. О происхождении форм украинского церковного зодчества/Труды XIV-го Археологического съезда в Чернигове.-Т. 2.-К., 1911.-С. 47, 54.
- 4 Центральний державний історичний архів України в м.Києві.-Ф. 725, оп. 1, спр. 3.-Арк. 1-10.
- 5 О.О.Нестуля. Охорона пам'яток України за доби Центральної Ради//Укр.іст.журнал.-1993.-№10.-С. 106.
- 6 С.І.Кот, О.О.Нестуля. Українські культурні цінності в Росії: перша спроба повернення. 1917-1918.-К.,1996.-С. 28.
- 7 Історія України: маловідомі імена, події, факти.-К., 1996.-С. 146.
- 8 ІР НБУВ.-Ф. XXX, №222.-Арк. 1.
- 9 Наше минуле.-1918.-№3.-С. 130.
- 10 Там само.-С. 151-153.
- 11 Л.А.Дубровіна, О.С.Онищенко. Історія Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. 1918-1941.-К., 1998.-С. 59.
- 12 Архів Нац. б-ки України імені В.І.Вернадського.-Оп. 1, спр. 1.-Арк. 2.
- 13 Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі - ЦДАВО України).-Ф. 2607, оп. 1, спр. 56.-Арк. 3-4.
- 14 Там само.-Арк. 5-9.
- 15 Там само.-Спр. 58.-Арк. 31.
- 16 Там само.-Арк. 4, зв. 8.
- 17 ЦДАВО України.-Ф. 2201, оп. 3, спр. 6.-арк. 11.
- 18 Там само.-Ф. 2607, оп. 1, спр. 58.-Арк. 29.
- 19 Н.Д.Полонська-Василенко. Українська Академія наук: нарис історії.-К., 1993.-С.12, 33.

ЖИВА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ КРАЄЗНАВСТВА (до 85-річчя від дня народження Тамари Сис)

Тамара Андріївна СИС

Історик-краєзнавець, фольклорист, етнограф, музеєзнавець, екскурсовод - такою знають продовж десятиліть у Кам'янці-Подільському і на Поділлі Тамару Сис. З дитинства закохана у рідний край, його цікаве історичне минуле, багатий фольклор, енергійна, невгамовна, допитлива, вона пішки сходила все Поділля, знає кожен хутірець, село, місто. Може годинами розповідати про історичні події, відомих земляків, колоритні народні свята, захоплюючі легенди, неповторні подільські краєвиди. Її серцю близькі прозорі потічки і річки, польові криниці і цілюще джерела на Товтрах, старовинні церкви, і монастирі...

Схильність до мандрів дісталась Тамарі Андріївні у спадок від численних предків. Захоплено розповідає про те, як здалвна її діди-прадіди любили подорожувати рідним Поділлям. Як краєзнавець Кам'янець-Подільського історико-краєзнавчого музею впродовж десятиліть збирала, а тепер дбайливо зберігає багатющий і неоціненний матеріал з історії рідного краю.

Шість десятиліть сповна віддала вона невтомним пошукам цінних документів з краєзнавства і фольклору.

Народилась Тамара Сис 5 вересня 1913 року у Кам'янці-Подільському, у працюючій робітничій сім'ї. Батько Андрій Бистрицький, шофер за фахом, після 1917 року виявився безробітним. Утримуючи сім'ю, не цурався будь-якої роботи. Міг, наприклад, латати побиті глеки і відра. Невтомною трудівницею, яка зазнала долі наймички, була і матуся Фросина. Згодом батьки одержали від сільради півдесятини землі, на якій вправно господарювали. Сім'я мешкала на Підзамчі - західній околиці міста, що примикає до знаменитої старовинної фортеці.

Дівчинка змалку тягнулась до минувшини, прагнула набути історичних знань. Коли батько дізнавався про те, що донька гонить пасти корову на вали фортеці, то сердився. Адже там влітку трава вигоряла і була вибита. А Тамара безмежно любила фортецю, милуючись її високими мурами і загадковими вежами. Тут, на цих історичних валах, і розпочалась її неспокійна, бурхлива і щаслива доля. Уже тоді дівчинка зацікавилась народними піснями, казками, легендами, переказами. З усмішкою згадує, як у неповних чотири роки одного разу вибігла на поріг хатини-ліп'янки і, наслідуючи звичку дорослих, взялася у боки і затягнула дзвінким дитячим голосочком народну пісню "Дівка в сінях стояла". Та спів перебили бабусині дорікання: "А казило би твого тата! А лупило би твою шкіру! Ти "Отче наш" не годна вивчити, а моргати на козака вже почала!". Та наступного дня дівчинка вже наспівувала "Зелена осичина, в мене жінка позичена. Коли буду свою мати, буду людям позичати".

Усі рідні Тамари Андріївни, у жилах яких бурхливо пульсувала польська, українська, циганська і, як вона вважає східна кров (мати Фросина родом з приміського села Татариськи, де й досі проживають нащадки татар), любили щось розповідати, цінували усну народну творчість. А допитлива дівчинка на все життя закарбовувала почуте у своїй ціпкій пам'яті. З теплою і вдячністю згадує і свого першого "вчителя" - вісімдесятишестилітнього Олексія Сінковського, з яким пасла корову. Ладна була весь день завертати його худобину, аби дід розщедрився на легенди і пісні про славетного подоянина Устима Кармалюка.

Такі розповіді Тамара Сис вважає своїми першими уроками як майбутнього краєзнавця, фольклориста, екскурсовода. Вона й досі добре пам'ятає велику кількість того, що було почуте у далекому дитинстві. Й тепер гарно виспівує українські народні пісні та ще й у різних варіантах. Недарма Тамару Андріївну називають у місті "ходячою енциклопедією", "ходячим комп'ютером". А ще позитивно вплинули на інтелектуальний розвиток дівчинки прогресив-

на сім'я священника К.Ватича (жила по сусідству) і поета В.Свідзинського.

Тамара Сис активно збирала фольклорні твори, навчаючись у Третій трудовій школі, художньо-промисловій школі, Кам'янець-Подільському педінституті, працюючи у школах Житомира і у рідному місті. А з 1939 року назавжди пов'язала своє життя з Кам'янець-Подільським історико-краєзнавчим музеєм, у якому працювала до виходу на пенсію.

У час перебування на Всесоюзних курсах з музейної справи у Москві її застала війна. Так подоянка опинилась з чоловіком в евакуації у далекій Киргизії (м.Ош). Людина невичерпної енергії і високого громадянського обов'язку, Тамара Сис працювала у школі, перебувала у вирі суспільного життя міста. Очолювала комісію з прийому евакуйованих дітей, брала участь у концертах для поранених військових у шпиталях та серед міського населення, була донором, рятувала дітей від пропасниці. За дбайливо зігріті дитячі душі згодом нагороджена медаллю "За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні". А ще тут продовжувала займатись улюбленою справою - невтомно збирала фольклорні твори серед українців Ферганської долини.

6 листопада 1943 року, у день визволення від окупантів Києва, схвильована Тамара Сис написала до уряду України лист з проханням направити її на музейну роботу на рідну землю. Виклик з призначенням на роботу у Київ одержала у січні 1944 року (Кам'янець-Подільський ще перебував під окупацією). У конверті лежала ще й написана на клаптику паперу з газетного поля записка. Там є такі слова: "Україна чекає. Україна кличе Вас. Тисну руку. Щасливої дороги. Начальник музейного управління Косарик". Однак обставини змусили на певний час залишатись в Оші.

А під час одного концерту у палаті госпітально із повідомлення Радінформбюро довідалась про визволення Кам'янця-Подільського. Схвильована подоянка не втрималась і закричала: "Моє рідне місто! Це ж моє місто звільнили!". У липні 1944 року у Києві одержала призначення на роботу у рідний музей. Разом з Ольгою Кисельовою по шматочку збирала серед руїн колишні експонати і відновлювала їх. Згодом музей поповнився цікавими фольклорними матеріалами. Досить плідними були пошуки про історичне минуле рідного міста та Поділля. Великий інтерес у краєзнавця викликала тема "Подільсько-вірменські зв'язки XV-XVII ст.". А рідний музей Тамара Андріївна вважає "академією свого життя".

Вийшовши 1970 року на пенсію, Тамара Сис активно працювала екскурсоводом бюро подорожей. Десятки літ бездоганно водила захоплюючі екскурсії понад Дністром і через Збруч. Важко знайти інше місце, де би перепліталось так багато стежин славних українських

вояків та загарбників, де б так дзвеніло відлуння віків про чорні і сумні лихоліття і світосяйні перемоги. Згадаймо Северина Наливайка, Устима Кармалюка, Богдана Хмельницького та інших, чий імена тісно пов'язані з нашим краєм.

Екскурсійний автобус на чолі з Тамарою Сис сотні разів побував у Хотині, Хмельницькому, Львові, Києві, Одесі, Вінниці, Шепетівці, Бресті, Мінську, Ризі, Вільнюсі, Таллінні, Москві, Ленінграді... А екскурсовод дорогою цікаво і захоплено розповідала про історію краю та населених пунктів, які проїжджали, життя і діяльність відомих людей тих місцевостей, легенди, перекази, Щасливо поєднувались прекрасне знання мови та чудове володіння історичними фактами. Їх вона набувала, навчаючись на філологічному факультеті Кам'янець-Подільського, згодом - на історичному Київського педінститутів. Вона сумлінно працювала над собою усе життя. Природний талант, багатющі знання, барвіста подільська народна мова, оригінальний гумор, педагогічний досвід, дивовижна пам'ять, невичерпна фантазія, велике сумління заворожували туристів різних категорій.

Прочитане, побачене, почуте постійно популяризується (перша її публікація з'явилась 1937 року у місцевій газеті "Червоний кордон") у місцевій та республіканській пресі, журналах ("Вітчизна", "Народна творчість та етнографія", "Україна" тощо), багатьох наукових збірниках, у т.ч. "Вісник Єреванського університету", I-VIII Подільських історико-краєзнавчих конференцій.

Так, досить цікавим є публікації про рідну мову, розвиток гончарства на Поділлі, історичне минуле Подністров'я, Кам'янецьку фортецю, життя вірменського населення на Поділлі у XV-XVII ст., міську бібліотеку тощо. Великий інтерес у читачів викликали статті про видатного вченого XVI ст. Ісайю Кам'янецького, організатора першої кооперації на Поділлі Петра Затонського, відомого історика Дмитра Дорошенка, українського скрипаля, диригента, композитора, засновника міської дитячої музичної школи Тадея Ганицького, письменників Ольгу Мак, Наталю Кашук, краєзнавця Людвіга Лясоту та інших. Побачили світ книги "Легенди Кам'яниччини" (1992 р.), "Легенди Товтрів-Медоборів" (1994 р.). А ще чекають свого опублікування повісті "Подільська бувальщина" та "Гайдамацька пісня", "Фольклорний збірник".

Не злічити, скільки було у Тамари Сис цікавих зустрічей та знайомств. Запам'ятався їй командир чехословацького полку, майбутній Президент країни Людвік Свобода, який 1939 року, під час перебування у місті, відвідав фортецю. Цікавими були знайомства з письменниками Юрієм Яновським, Леонідом Первомайським, Михайлом Стельмахом,

Дмитром Косариком, Романом Федорівим, художником Іваном Гончаром, відомим митцем Анатолієм Авдієвським, композитором Олександром Білашем, вченим Леонідом Іваненком та багатьма іншими.

Зібраними Тамарою Андріївною фольклорними творами, які вона привозила до Києва, постійно цікавився Максим Рильський, наукові працівники Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії вичука рідного брата великого Кобзаря Людмила Шевченко та правнук рідної сестри Красицький. Вмираючий Максим Рильський просив співробітників згаданого інституту допомогти Тамарі Андріївні, яка тоді важко хворіла. Уже після смерті поета необхідна путівка була вислана з Києва для від'їзду на лікування у Карлові Вари (Чехословаччина).

Тривалою і міцною була дружба з письменниками Володимиром Беляєвим, Микитою Годованцем, Наталею Кашук, Ольгою Мак, Михайлиною Коцюбинською (племінницею відомого письменника) та іншими. Зустрічі, знайомства, дружба з такими людьми розширювала світобачення, духовно збагачувала краєзнавця. Цікава історія коралового намиста славнозвісної Марії Заньковецької. Під час гастролей 1910 року у Кам'янці-Подільському театру Миколи Садовського акторка подарувала його місцевій юній учасниці театральних вистав Ользі Ватич, відчувши у ній великий талант. Згодом уже відома конференсьє знаменитої капели Олександра Кошиця, перекладачка, письменниця вручила у Празі намисто Тамарі Сис, сказавши їй такі слова: "Якщо настане той час, коли відчуватимете потребу у такому вчинку, вручите цей святий спогад достойній жінці"... Єдиною кандидаткою для виконання згаданої місії виявилась Наталя Кашук.

Серце Тамари Сис завжди відкрите для добрих людей. До неї вони постійно тягнуться як до живої енциклопедії краєзнавства. Не маючи високих звань і титулів, і посьогодні дає мудрі поради і кваліфіковані консультації викладачам, молодим науковцям, аспірантам, учителям, дипломникам, студентам, літературознавцям, фольклористам з різних куточків України. Так, давні легенди казкових Медоборів із терпким запахом квітучої шальві лягли в основу не одного художнього полотна. А наспівані свого часу Тамарою Андріївною подільські ліричні пісні стали темою дипломної роботи тепер відомого подільського художника Бориса Негоди. Читаю лист Центрального архіву історії єврейського народу в Єрусалимі, в якому висловлено до неї прохання надати можливість їхнім співробітникам користуватись книгами і рукописами при дослідженні теми "Історія і культура єврейської общин Південно-Західного краю Російської імперії".

Не сидиться спокійно дома невтомній трудівниці і в її 85 літ. Незважаючи на похилий вік, вона активно займається громадською роботою. З 1991 року співпрацює з краєзнавчим товариством "Подільське братство". Тамара Андріївна є частою гостею учнів і студентів міста. Її спогади і розповіді молодь сприймає з великим інтересом. А подає вона їх по-особливому, по-своєму, цікаво, використовуючи зібрані впродовж усього життя фольклорні твори. Дивовижна пам'ять дозволяє їй охоплювати край віків та пригортати століття народної долі. Мов добрий і мудрий садівник прищеплює молодому поколінню розумні зерна знань, прилучаючи його вивчати і розуміти своє минуле.

І досі у місті ніхто не проведе так цікаво екскурсію, як Тамара Сис. Щоправда, зважаючи на вік, вони відбуваються на замовлення. А у своїй скромній однокімнатній квартирі ревно і чесно працює над кожним фактом, літературним рядком, архівним матеріалом, аби зберегти і донести до прийдешніх поколінь нашу цікаву і багату історію.

Подвижницька і благородна праця невтомної трудівниці, спеціаліста багатющих знань, людини високої культури, полум'яного і доброго серця відзначена орденом "Знак Пошани", знаком Міністерства культури СРСР "За відмінну роботу", грамотами АН СРСР тощо. Тамара Сис - "Відмінник культури СРСР". У ювілярки є чимало цікавих задумів і творчих планів. Нехай же кожне день приносить їй добрий настрій, радість, здоров'я, успіхи у праці, щирі посмішки людей.

Анатолій Гавришук

Краєзнавці про свій край: Список літератури.- Хмельницький.-1973.-С. 22-24; Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст.-Кам'янець-Подільський.-1993.-С. 348-349; Печенюк Л.В., Печенюк М.А. Подільська берегиня творчих скарбів народу//Матеріали IX-ої Подільської історико-краєзн. конфер.-Кам'янець-Подільський.-1995.-С. 473-474.

КРАЄЗНАВЕЦЬ І ПЕДАГОГ

Ім'я Анатолія Сваричевського відоме не лише на Поділлі, а й в інших регіонах нашої України, бо він багато років досліджує життя і діяльність видатних письменників, учених, педагогів, які жили й працювали на Хмельниччині.

Народився А.Сваричевський 29 січня 1930 року у селі Баговиці Кам'янець-Подільського району в учительській сім'ї.

Важке воєнне та повоєнне дитинство пройшло в невеликому хуторі Гуцули, розташованому на денці гірської чаші мальовничих Медоборів.

1949 року закінчив Дерев'янську середню школу, а 1953 року - Кам'янець-Подільський педагогічний інститут. Працював у Хмельницькому учителем, викладачем технікуму, завідувачем кабінету української мови і літератури Хмельницького обласного інституту удосконалення вчителів, завідував лабораторією гуманітарних предметів цього ж закладу, нині - заступник редактора науково-методичного журналу "Педагогічний вісник".

Зацікавлення рідним краєм Анатолій Володимирович виніс з дитинства, насамперед, - від діда Йосипа, який ще підлітком, працюючи опалювачем у панському мастку, самотужки вивчив три мови, знав і переповів

дітям й онуку чимало переказів і легенд. Але найбільший засів у синівську душу зробила матір Зінаїда Йосипівна, учителька-словесник. Вона любила свій край, історію і літературу; книги для неї були святиною. Давала дітям читати вірші поета-подолянина Степана Руданського, переписані нею ще в той час, коли твори гумориста ходили в рукописах. Знала напам'ять уривки з поезій Адама Міцкевича про гордий Кам'янець, скелясті береги Смотрича, красунь-подолянок, вивчала походження назв навколишніх сіл. То ж не випадково син зацікавився краєзнавством ще під час навчання в школі, розвинув свій інтерес в студентські роки, в інституті надбав навички пошуковця. Після закінчення вузу, працюючи на педагогічній роботі, систематично досліджував історію Поділля. Він широко популяризує минуле краю в науковій і місцевій періодиці, бере участь у Подільських науково-краєзнавчих конференціях.

Свій науковий пошук А.Сваричевський спрямував у русло літературного краєзнавства. Особливо плідно вивчав матеріали, пов'язані з перебуванням Лесі Українки на Хмельниччині. Його публікації викликали позитивні відгуки багатьох лесезнавців. "Я прямо "накинулась" на статтю про Полонне "Слідами Лесі Українки" ("Жовтень", 1968, №8). Автор статті мені невідомий, але зі змісту побачила, що він

